

עוד על ניקוד גלוייתנו

בקשר להערתו של הרב אברהם שלמה סלומון, שהתפרסמה במדור 'והמה בכתובים' בספר תשיעי, כתגובה למאמרי בספר שמיני עמ' קא²:

הרב סלומון לומד שצ"ל גלוייתנו במלאפוס בגלל שכך סובר היעב"ץ, שדן בג' של גלוייתנו ולא דן בל' ומוכת משתיקתו שכך סבר.

יש לי כמה הערות בזה:

א. ספר לוח ארש בא בעיקר לברר את השינויים שהכניס ר' זלמן הענא בתפלה, נגד הנוסח המקובל ונגד ר"א ור"ע מוילנא, וגם לודן בסודות התפילה שבטור ועוד ענינים, אך לא בירר נושאים שלא היה מי שעורר אותם. ובנושא זה שכן היה מקובל עוד לפני רז"ה³, ור"ע ור"א גם סוברים כך, כמדומני שאין דרכו של היעב"ץ בד"כ לודן בעניינים כאלו⁴.

ב. איני יודע עד כמה היו ליעב"ץ ספרים ישנים רבים, ועד כמה היו נושאים שלא דן בהם כי לא היה ניתן להכריע בהם עקב חיסרון בראיות. בנושא זה שכן הוא בכל הסדורים הקדומים [ולא רק באשכנז] אלא גם בתימן איטליה רומניא פרובנס פרס אר"צ וצפון אפריקה], כמדומני שאם היה את זה ליעב"ץ הוא היה מורה כך.

2 לתועלת המעיינים, נביא בזאת שוב את תגובתו של הרב סלומון:

הרב כהן מוכיח מכל הספרים הקדומים שהל' מנוקד בחיריק. הרב שבתי סופר בסידורו עבר לנקד בשורוק על פי מה שכתב הרד"ק במכלול. בעקבותיו הרב עזריאל מוילנא בסידורו נקד גם הוא בשורוק. בסיכום שלו הרב כהן מכריע לטובת החיריק. ידוע שהרב יעקב עמדין כתב את ספרו 'לוח ארש' להתקף את השינויים שהרב שבתי סופר הכניס לנוסח התפילה והערותיו נחשבות מאד וברוב המקרים הן מקובלות. ואם כן היינו מצפים שהרב כהן יתייחס למה שמופיע בלוח ארש. ובאמת בהערה 7 שלו הרב כהן מזכיר את הרב עמדין לגבי ניקוד הג' של גליותנו. אבל הוא מתעלם מהעובדא שהרב עמדין לא כתב מלה בנושא ניקוד הל' – אדרבא מופיעה המלה אצלו במלאפוס. משתיקתו הרועמת של היעב"ץ אנחנו לומדים שבנקודה זו הוא מודה לרב שבתי סופר. כשאנחנו צריכים להכריע למעשה איך לנקד בסידור שלנו, מייחסים לדעת הרב עמדין חשיבות גדולה לפני שמחליטים לשנות מהסידורים שהיו בשימוש בדורות האחרונים על אף שבמקורות הקדומים מופיע אחרת.

3 הספר לוח ארש נדפס בשנת תקס"ט, והבאתי לעיל שהסדר האשכנזי האחרון שמצאתי בו חיריק הוא משנת תל"ג. ופירוט על רב שהיה לפני הספרים ולא דן בנידון (בניגוד להרגלו שלא להכריע בלי לכתוב דיון), יש חכמים שכתבו שאין לראות את דבריו כהוראה.

והנני להעתיק כאן מה שכתב הגרב"צ כהן בספר שפת אמת – בירור מבטא לשון הקדש, עמ' עה: "ועתה ראיתי בספר ריח שדה כתב יד להרב חי יצחק הכהן מרבני חברון לפני כמאתים שנה, שכתב בחלק יורה דעה סימן רצ"ו, וזה לשונו מאחר שלא הביא מרן בית יוסף סברת הראשונים רבים ונכבדים הנ"ל והרא"ש מכללם דסבירי דכלאי הכרם בזמן הזה דרבנן יש להוכיח קצת שלא נתעסק כמדתו הטובה בענין זה ובכהאי גוונא לא קבלנו הוראותיו וכמ"ש שמחת יום טוב דף ט' ע"ג עכ"ל (ושו"ר שכן כתב מרן יביע אומר חלק ה' בפתחת הספר) ומכאן למדנו כלל חשוב בפסק הלכה דהיא שאנו רואים שמרן בבית יוסף לא התעסק בנושא מסויים רק בקיצור וברוך אגב ולא דן בו לכל צדדיו או לא שייך לומר קבלנו דבריו בדבר הזה וכ"ש כשאנו רואים דברים מפורשים נגד המשתמע מדבריו מגדולים אחרים שבדאי אנו אומרים שאילו היה מרן דן בדבר הזה היה פוסק כמו הגדולים האחרים אלא שהוא לא דן בו ולא הזכירו אלא בדרך אגב ולכן אין ללמוד מדבריו וע"ע בשו"ת איש מצליח חלק אה"ע סי' ב' דף ח' ע"ב ובסוף הספר דף רס"ח ע"א." עכ"ל שפת אמת. ודון מינה ואוקי באתרא.

ג. כבר למדונו חכמי ישראל המגיהים שאם רואים 'טעות' בהרבה מקומות שלא תלויים זה בזה, ע"כ שזה נכון. ובנידון זה שכך הוא בכל ישראל, ובפרט שמוזר מאוד שיקרה דבר כזה בטעות, לא נ"ל שיכול להיות שזה לא מקורי.

ד. אולי עדיף לעשות כמו הדברים המפורשים והוודאים של ספר הרקמה שהבאתי לעיל, וכן מהניקוד של הרמב"ם הנ"ל, ולא כשתיקת היעב"ץ.

ועוד שהבאתי כאן שער הדור האחרון נוקד בסדורי האשכנזים תיבם 'צרות' בחיריק וזה ממש באותו משקל של 'גליות' ונמצא שסדורינו סותרים זה את זה.

יהודה כהן

*

על צפיפות הקברים בבית העלמין הישן בפפד"מ

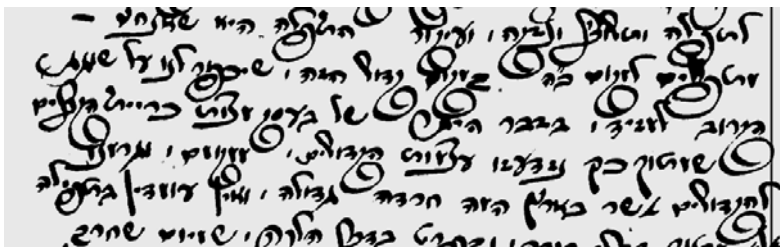
במאמר הנרחב על בית העלמין בפפד"מ (רבי זאב לנג זצ"ל, 'זיהוי מקום קבורת גדולי ישראל בבית הקברות בפרנקפורט דמיין', ירושתנו ספר שני, עמ' רפט-שד), צוינה העובדה שמחוסר מקום קברו אחד על השני. וכך מצוטט שם (עמ' שג) בשם ר"מ הורוויץ בספרו אבני זכרון:

מחמת מגבלות המקום בבית הקברות, נאלצו קהילות רבות, להכין קברים על גבי קברים... [בביה"ק הישן של פפד"מ] משתרע מישור גדול שעומדות בו בצפיפות גדולה אלפי מצבות... ישנן קברות של מצבות רבות, שהן כה דחוסות, שלא נשאר אינש אחד פנוי. לשואל בתמהון, היכן מצויים בעצם קברים בשביל כה הרבה מצבות, אלולי האפשרות שגם כאן נערמו תקופות שונות, ואז נעקרו המצבות מהעומק והועמדו זו בצד זו...

לאור תיאור זה, ניתן להבין את העומד מאחורי נוסח תפילה עתיקה הנמצאת בסוף כתב-יד של קובץ תפילות ליום חברה קדישא בפפד"מ משנת תק"כ (סדר והנהגה של החברותא קדישא דקרונים יצ"ו מנהג דק"ק פ"פ דמיין, כהה"י ברשות ספריית LTS מס' 4105 ENA, וצילומו באתר כהה"י של hebrewbooks).

בתוך התפילה נאמר:

ועיקור התפלה היא שאנחנו מתפללים למקום ב"ה במקום קדוש הזה, שיכפ(ו)ר לנו על שוגג הקרוב למזיד, בדבר היתר של (ב)עסק מצות כריית הקברים שמתוך כך נודעו[ע]ו עצמות הקדושים ממקומם וגרמנו להקדושים אשר בארץ המה חרדה גדולה

התיאור של עצמות הנקברים הקודמים המודעזעים ממקומם וגורמת להם חרדת הדין (עי' שו"ע יו"ד סי' שסג סעי' א ובש"ך שם ס"ק א), מובן לאור התיאור דלעיל, כאשר חפירת קברים חדשים נעשית על גבי